

PAPER DETAILS

TITLE: TANZIMATTAN SONRA YAYIMLANAN ILK KANUN VE NIZÂMNÂMELEK İLE GETİRİLEN
YENİLİKLER / NOVELTIES BROUGHT ABOUT BY THE LAW AND REGULATIONS ISSUED
AFTER THE TANZİMAT

AUTHORS: N Fahri Tas

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26130>

TANZİMÂTTAN SONRA YAYIMLANAN İLK KANÛN
VE NİZÂMNÂMELE İLE GETİRİLEN YENİLİKLER

NOVELTIES BROUGHT ABOUT BY THE LAW AND REGULATIONS
ISSUED AFTER THE TANZIMAT

Doç. Dr. N. Fahri TAŞ*

Giriş

Tanzîmât, Osmanlı Devleti'nin iki asırdan beri devam edip gelen reform, ıslahat ve temâyüllerine 1839'da yeni bir veçhe kazandırılmasının genel ifadesidir¹. 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edilen Gülhâne Hatt-ı Hümayunu ile 23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Kanûn-i Esâsi arasında geçen döneme adını veren "Tanzîmât " lafzı; nizâm, tanzîm, tesis anlamına gelmektedir. Tanzîmât kelimesi, ilk defa Gülhâne Hatt-ı Hümayunu ile literatürde yer almakla birlikte, Muhassılıklar ile ilgili 12 Zilkade 1250 / 1 Mart 1834 tarihli irâde de belirtildiği gibi Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun ilânından önce de kullanılmış² ve "hayırlı tasarılar" anlamına gelen "Tasmîmat-ı Hayriyye" olarak da geçmektedir³.

Devrine göre oldukça basit bir üslûp ile kaleme alınan Tanzîmât Fermanı hükümlerinin, tertipsiz ve düzensiz olmasından dolayı ilk bakışta asıl hedef ortaya konulmamış gibi gözükmetedir. "Ferdi ve şahsî masuniyete ait teminat ile bununla sıkı sıkıya alâkadar olan ceza ve usul ü muhâkeme prensipleri, vergi ve askerlik husûsâtına

* Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilâtına Etkileri" Belleten, CXXXI, S. 121 (Ocak 1967), s. 93.

² Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, İstanbul Üniversitesi. Kütüphanesi, (el yazma) s. 9-14.

³ Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, TTK, Ankara. 1991³, s. 191.

*müteallik idarî kararlar ile karışık bir surette ve sırasız, silsilesiz, tasnifsiz bir şekilde zikredilmiştir*⁴. Metindeki tasnifsizliğe rağmen, Osmanlı Devleti Tanzimat ile Batı tarzında bir hukuk devleti olduğunun ilk adımını atmıştır⁵. Tanzimat ile, ilk defa Padişah kendi arzusuyla yetkilerini sınırlayıp, bu yetkilerini Bâb-ı Âlî ve Meclis-i Vâlâ'ya devretmiştir⁶. Osmanlı Devleti'nin muasır hukuk anlayışındaki bu kanunlaştırma hareketi daha önceki yıllara uzansa (Lâle Devri, I. Mahmud, III. Selim...) bile, sistemli olarak hukuk devletine geçiş anlayışı Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nun ilânıyla başlamıştır⁷.

XVII. ve XVIII. asırlarda Avrupa'da ortaya çıkan fikrî, siyâsî ve içtimâî gelişmelerin husûle getirdiği sonuçlar Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş, özellikle Sanayi İnkılâbı'nın teknolojiye kazandırdığı yeni boyutların yanında, Fransız İnkılâbı'nın siyâsî arenaya taşıdığı milliyetçilik kavramı bu değişikliklere paralel olarak devam etmiştir. Bu gelişmelere uyum sağlama husûsunda zorlanan Osmanlı ricâli, karşılaştığı bunalımları izâle etmek maksadıyla yeni projeler üretme ihtiyacını duymaya başlamıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın Padişâh Abdülmecid'e kabul ettirip 26 Şaban 1255/ 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhâne Hatt-ı Hümayunu olarak ilân ettirdiği Tanzîmât Fermânı da ricalin bu nevî çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Tanzîmât döneminde hazırlanmış kanûn ve nizamnâmeleri bir kitap hâline getirme çalışmaları ilk defa 1267/1851'de yapıldığı ve daha sonra Cevdet Paşa'nın gayretleriyle Şaban 1279/Şubat 1863'da Düstûr adıyla toplandığı ve müteakip dönemlerde Düstûrların birkaç tertibinin ve zeyillerinin yapıldığı bilinmektedir⁸. Tanzîmât ile getirilen hukukî değişiklikler, söz konusu Düstûrlarda yer alan kanun ve nizamnâmeler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Halbuki, Tanzîmât'ın

⁴ Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili" Tanzimat-I., Maarif Matbaası. İstanbul. 1940, s. 38

⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK., Ankara 1994, s. 19, 40.

⁶ M. Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, s. 41.

⁷ Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", Tanzimat-I. s. 165.

⁸ M. Akif Aydın, **Düstur**, TDV İ.A. c. X. , s. 48-49. Düstûrların ilki 1862 (1279), 1865 (1282) ve ilk cilt olarak 1872 (1289)'de yayımlanmıştır. M. Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, s. 9.

ilanından 1849'a kadar çıkarılan bu ara dönemdeki bütün kanûn ve nizamnâmeler bizzat Padişah Abdulmecid'in emriyle **"Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât"** ismiyle bir kitap hâline getirilip bütün vilâyetlere gönderilmiştir. Bu eserden ilk defa Prof. Dr. A. Cevad Eren bahsetmiş⁹ ancak eserden yararlanmamıştır. Bu önemli yazma eserden bu güne kadar Tanzimat devri üzerinde çalışan kişiler de her hangi bir alıntı yapmamıştır. Bu kaynak Prof. Dr. Hans Jürgen Kornrumpf'un dikkatini çekmiş ve kendisinin nezâretinde Thomas Scheben tarafından doktora çalışması¹⁰ olarak değerlendirilmiştir. Scheben, bu çalışmasında özet bilgi vermiş olup, **"Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât"** da yer alan konuları mufassal olarak ele almamıştır. Bu yazma eserin bilinen ve elde olan bir nüshası tarafımızca transkripsiyonu yapılarak yayıma hazırlanmıştır¹¹.

"Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât" adlı bu yazma eser Edirne Vâlîliği'ne gönderilen nüshâdır. Kitabın Edirne Eyâleti'nde bulunmasının sebebi, eserin ilk sahifesinde *"Rumeli'nin birinci eyâleti olması hasebiyle Edirne Eyâletinde teşkil olunan Büyük Meclis'de bulunması, Eyâletin yönetiminde ortaya çıkacak aksaklıkları gidermek ve lüzûm görüldüğünde mürâca'at etmek"* şeklinde izâh edilmiştir. Diğer vilâyetlere gönderilen nüshaların akıbeti hakkında bu güne kadar herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu çalışmamızda, söz konusu yazma eserde yer alan Kanun ve Nizamnâmelerde belirtilen dönemin ilk yenilik hareketleri üzerinde durulacaktır.

I- Tanzîmât'tan Sonra Yayımlanan Kanûn Ve Nizâmânâmelerin Tasnifi

Tanzîmât ile çizilen hukûkî çerçevenin hemen fiiliyata geçirilmesi için, şu ana ilkelere uyulmuştur:

⁹ İslâm Ansiklopedisi (İ.A) c. XI, s. 730.

¹⁰ Verwaltungsreform der frühen Tanzimatzeit. Gesetze, Massnahmen, Auswirkungen. Von der Verkündung des Ediktes von Gülhane 1839 bis zum Ausbruch des Krimkrieges 1856. Main – Bern – New York 1991.

¹¹ Eserin varlığından Muhterem Hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli tarafıma bilgi vermiş ve bu eserin tam metin olarak yayıma hazırlanması hususunda gerekli ilgi ve yardımı göstermiştir. Kendisine sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

1. Öteden beri uygulana gelen merî hükümler ile uyum sağlanamayan veya pratikte uygulandığı hâlde hukûkî boyut kazandırılmamış olan, bâzı hükümlerin irâde boyutunda kalıp umûmî hükümler arz eden kapalı veya halkın her kesimini ve her ihtiyacını en açık bir şekilde karşılayamayacak durumda bulunan esasların vuzûha kavuşturulmasını.
2. Bâb-ı Âlî, daha önce çıkarılmış olan bütün irâde ve hükümlerin bir araya getirilerek bu hükümlerden merî olanlarının bir tasnûfe tabî tutulmasını ve konularına göre sınıflandırılmasını, kapalı kalmış olan hususların açıklanmasını.
3. Pratikte uygulandığı hâlde hukûkî boyut kazanmamış olan müeyyidelerden uygun görülenlerin hukûk muhtevîyatında yer almasının sağlanmasını ve böylece ortaya çıkmış olan karışıklıkların giderilmesini.
4. Mer'î hükümlerin bu esaslar muvâcehesinde yeniden tasnife tabî tutulmasını afzu etmiştir.

Bu maksatla Bâb-ı Âlî, yürürlükteki bütün kanûnları gözden geçirip, Tanzîmât ile ortaya çıkan yeni düzenlemeye cevap verecek bir tarza sokmaya çalışmıştır. Bizzat Padişah Abdülmecid bu yeni düzenlemeyle yakından ilgilenmiş, yukarıda değinildiği gibi dağınık vaziyette bulunan Kanun ve Nizâmnâmeleri "Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât" adıyla tasnif ettirip bir kitapta toplattırarak vilâyetlere gönderilmesini sağlamıştır. Bundan böyle muâmelâtın bu kitapta yer alan hükümler çerçevesinde icrâ kılınmasına hükmedilmiştir.

Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât adlı yazma eser 1834-1849 tarihine kadar çıkarılan kanûn ve nizâmnâmeleri ihtiva etmekte olup, 581 sahife ve dört farklı rık'a ile kaleme alınmıştır. Eserde, Kanun ve Nizâmnâmeler 81 ana başlık altında toplanmıştır. Bu kanûn ve nizâmnâmelerin ana başlıkları şunlardır.

- 1- Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun Sûreti.
- 2- Hatt-ı Hümayun'un Emr-i Âlî Sûretinin Meâli.
- 3- Tanzîmât İle Getirilen Muhassıl-ı Emvâl Hükümleri.
- 4- Muhassıllar'a Verilen Ta'limâtlar.

- 5- 1256/1840 Tarihinde Uygulanan Ve Tanzîmât ile Yeni Boyut Kazanan Cezâ Kanûnnâmesi.
- 6- Zeyl Ve Muhtasar Olarak Kaleme Alınan Cezâ Kanûnnamesi.
- 7- İlmiyyeye Mensup Şahıslar İçin Uygulanacak Cezâ Kanûnnâmesi
- 8- Yalancı Şahitlik Hakkında Cezâ Kanûnnâmesi.
- 9- Memûrlarının, Devlet Malını Zimmetine Geçirmeleriyle İlgili Cezâî Hükümler.
- 10- Men-i rüsûm Ve Odun, Kömür Beyannâmesi.
- 11- Menzilhâne Nizâmnâmesi.
- 12- Evkâf-ı Hümayun Lâyîhası.
- 13- Gümrük Nizâmnâmesi.
- 14- Zirâat İle İlgili Hükümler.
- 15- Vergi Kanûnlarında Yapılan Yeni Düzenlemeyle İlgili Hükümler.
- 16- Varaka-i Sahîha Beyânnâmesi.
- 17- Arâzi Ve Tapu Nizâmnâmesi.
- 18- Aşâr Vergisi Nizâmnâmesi.
- 19- Cizye Vergisi Beyânnâmesi.
- 20- Hukûkî Muâmelelerden Alınacak Olan Resm Tarifesi.
- 21- Mal Cetveli Nizâmnâmesi.
- 22- İki Ve Beş Senelik İltizâm Şartnâmesi.
- 23- Seyahat Ve Nakil Talimâtı.
- 24- Seyahat Ve Nakil Tezkerelerine Ek Olarak Asâkir-i Hassa Ve Nizâmiyye-i Şahâne Hakkında Uygulanacak Esaslar.*
- 25- Seyahat Ve Nakil İle İlgili Hükümlere Yapılan İlâveler.
- 26- Ev Nakli Hakkında Talimât.
- 27- Umûmî Talimât
- 28- Karântina Talimnâmesi.
- 29- Gemilerin Limanlarda Uyacağı Esaslara Dâir Nizâmnâme.
- 30- Kolera Hastalığına Dâir Karantina Talimnâmesi.
- 31- Başiboş Hayvanlar Hakkında Uygulanacak Nizâmnâme.
- 32- Kira Ve Kontrat İle İlgili Nizâmnâme.

- 33- Kontrat Nizâmnâmesi Lâyîhası.
- 34- Zabtiye Neferâtı Hakkında Lâyîha.
- 35- Zabtiye Ve Muhassılîne Uygulanacak Lâyîha.
- 36- Fâiz İle Borç Para Verme Ve Borç Para Alma İle İlgili İrâde.
- 37- Eyâlet Meclisleri'nin Çalışma Şekline Dâir Talimât.
- 38- Eyâlet Vâlîleri'nin Vazifelerini Tayîn Eden Talimnâme.
- 39- Defterdârların Vazifelerine Dâir Talimnâme.
- 40- Kaymakamların Vazifelerine Dâir Talimnâme.
- 41- Arâzi Kanûnnâmesi
- 42- Öşr Ve Rüsûm Gelirleri Tarifesi.
- 43- Askerî Sınıfların Düzenlenmesi Hakkında Talimnâme.
- 44- Kura İle Askere Alınma Kanûnnâmesi.
- 45- Askerî Kura'da Görevli Memûrlar İle İlgili Talimât.
- 46- Taşraya Gönderilecek Askerin Tayînâtları Hakkında Talimât.
- 47- Nemçe Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 48- İngiltere Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 49- Rusya Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 50- Fransa Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 51- Prusya Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 52- İspanya Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 53- Felemenk Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 54- Danimarka Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 55- Belçika Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 56- Sicilya Devletleri'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 57- Amerika Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 58- İsveç Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 59- Sardunya Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 60- Toskana Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.
- 61- Vilânsa-i Atik¹² Devleti'yle Yapılan Ticâret Andlaşması.

¹² Hansa Ticaret Birliği'ne dahil şehirler.

- 62- Fransa Devleti'yle Yapılan İkinci Ticâret Andlaşması.
- 63- Ecnebî Devletleri'nin Konsolosluk Açma fiatları.
- 64- Rusya İle Yapılan İkinci Ticâret Andlaşması, ve [Yunanistan ile ilgili meseleler]
- 65- Dersa'âdet İçin Çıkarılıp Taşraya Gönderilmeyen Nizamnâmeler Ve Mülk İmârı Husûsunda Uygulanacak Hükümlerle İlgili Meclis-i Vâla'da Kararlaştırılan Resmî Varaka.
- 66- Mekteplerde Uygulanacak Esasları Tesbit Etmek İçin Kurulan Meclis-i Muvakkat'ın Tanzîm Ettiği Lâyihâ.
- 67- Tahrîrât Memûrlarının Görevlerini İcra Ederken Karşılaştıkları Müphemliklere Getirilen İzâhâtlar.
- 68- Kara Ve Deniz Zâbitlerinin Vazifeleri Ve Bu Vazifelerin Halka Duyurularak Bu Esaslar Muvâcehesinde Hareket Edilmesi Gerektiğine Dâir Nizamnâmeler.
- 69- Yangınlara Karşı Alınacak Tedbirler Hakkında Talimât.
- 70- Karakolhâne Hakkında Nizâmname.
- 71- Ekmek Fırınları Hakkında Nizâmname.
- 72- Zabtiye Neferlerinin Tavrı Ve Hareketlerine Dâir Nizâmname.
- 73- Zabtiye Neferleri Talimâtı.
- 74- Binalar Hakkında Uygulanacak Nizâmname.
- 75- Tımar Sisteminin Kaldırılmasıyla İlgili Nizâmname.
- 76- Tımar Gelirlerinin Düzenlemesiyle İlgili Talimât.
- 77- Ticâret Kanûnnâmesi.
- 78- Meclis Araştırması Hakkında Uygulanacak Nizâmname.
- 79- Aşâr-ı rûsûmun İhâle ve Müzâyedesıyla İlgili Nizâmname.
- 80- Gayr-ı Müslimlerin Askerî Yardımları Hakkında Talimât.
- 81- Devlet Arâzilerinin Gelirleri Hakkında Nizâmname.

II- Tanzimât'tan Sonra Yayımlanan Kanûn Ve Nizâmname İle Getirilen Yeni Hukukî Düzenlemeler

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndaki sırasız, silsilesiz ve tasnifsiz hükümlerin bu düzensizliğine rağmen, Ferman hükümleri gereğince çıkarılan ceza ve ticaret kanûnnâmeleri gibi hukukî esaslar kanûn yapma geleneği içinde "Osmanlı Devleti'nde yasama ilkesinin ve yasama kuruluşunun ilk görünüür denemesi"¹³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Ferdî hakların Batı'daki anlayış çerçevesinde kanûn teminatı altına alınması, bir mezhepten diğerine geçmeyi yasaklayan 1834 tarihli kanûnun kaldırılması, insan hakları ile vicdan hürriyetinin sağlanması bakımından önemli görülmektedir¹⁴.

Tanzîmât hükümlerinin tatbîki için, "...Pâdişâhımız efendimiz hazretleri Tanzîmât-ı Hayriyye'nin vaz' ü te'sîsine muvaffak buyurulmuş velehü'l-hamd her yerde bunun asâr-ı nâfi'a ü şâmileleri müşâhede olunmuştur. Ancak her dürlü islâhât-ı mülkiyyenin esbâb-ı mü'essiresini aramak lâzime-i mülûkdârîden olduğundan eyâlet-i mevcûdeden ba'zıları lâyıkıyla mürettib ve muntazam olmadığından idâre-i umûr-ı mülkiyye ve muhârebât ve tahkîkât ve mevâdd-ı sâ'irede cihet-i suhûlet ve mazbûtiyyet hâsıl olmak üzere, bunların kıt'ât-ı münâsebeye taksîm ile iktizâ-yı mevki'ine göre birer şehir-i münâsibin merkez -i eyâlet ittihâzıyla orada kâffe-i mevâdd-ı vâk'a-i eyâletin rü'yet ü tanzîmi için bir büyük meclis vaz' ü te'sîsi ve bunların re'îsi ve ba'zı a'zâsının taraf-ı Devlet-i alîyye'den ve küsûrunun dahî vücûh ü mu'teberân-ı ahâlinin liyâkatlularından tertîbi husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i şâhâneme müte'allik buyurularak mûcibince bu def'a ta'zîm olunan harîta üzerine Edirne Eyâleti'nin elviye-i mülhakaları taksîm ve tahdîd ve meclisin taraf-ı Devlet-i alîyye'den gönderilecek re'îs ve me'mûrîn-i sâ'iresi me'mûr kılınmış..."¹⁵ denilerek, Tanzîmât ile getirilen hükümlerin uygulamada doğuracağı aksaklıkları gidermek ve Tanzîmât hükümlerini tam olarak tatbîk etmek için devlet irâdesinin uygun bir şekilde dağıtılmasını sağlamak ve bu maksatla uygun görülen bazı şehirleri merkez eyâleti yapma zarûreti üzerinde durulmuştur. Merkez eyâlet

¹³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., Ankara. 1991, s. 109-110.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V., TTK., Ankara. 1983⁴, s. 174-175.

¹⁵ *Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânin ve Nizâmât*, s. 162-163.

olarak, Rumeli bölgesi için Edirne, Anadolu ve diğer bölgeler için de uygun görülen iller merkez eyâleti konumuna getirilmiştir.¹⁶

Merkez eyâletlerdeki bi'l-umum olayları tanzîm etmek maksadıyla eyâletlerde olağanüstü yetkilere sâhip meclisler kurulmuştur. İş bu büyük meclislere "*Eyâlet Meclisi*" adı verilmiştir. Eyâlet Meclisleri'nin reis ve azâlarının bir kısmının Devlet-i alîye tarafından tayin edilmiş ve diğer azaların ise o bölge halkının itibârlı kişileri arasından seçilmesine karar verilmiştir. Eyâlette görev yapan bütün memurlar Eyâlet Meclisi'nin emrine verilmiş ve eyâlet meclis reisi aynı zamanda eyâlete bağlı bütün memurların birinci derecede itâ âmiri konumuna getirilmiştir.

Eyâlet meclislerinin görevleri, "...meclislerin me'mûriyyet-i cesîme-i esâsiyyeleri Tanzîmât-ı Hayriyye'nin tamâm-ı icrâsına nezâret etmek ve her dürlü islâhât-ı umûr-ı mülkiyyeye bâkmak ve zâbita-i belediyyeye dikkat etmek ve tesviye-i umûr-ı mâliyyeye nezâret eylemek ve elviyye-i mülhakanın umûr-ı cesîmesini tesviye ile hıfz-ı âsâyiş-i tebe'a ve icrâ-yı ahkâm-ı hukukiyye ve tanzîm-i mevâdd-ı kanûniyye ve tahkîk-i ahvâl-i me'mûrîn ve ma'mûriyyet-i mülkiyyeye müte'allik mevâddın yoluyla idâresine ve'l-hâsıl bu misîllü kâffe-i umûr-ı lâzimeye nezâret etmek..."¹⁷ şeklinde beyân edilerek, Tanzîmât-ı Hayriyye'nin tamâmının icrâsına nezâret etmek ve her türlü mülki islâhâtlara bakmak, belediye zâbitasını kontrol etmek, mâliye işlerinin düzenli yürütülmesi için bu husustaki çalışmalara katılmak, eyâletin bütün memurlarını organize etmek, tebaanın asâyişini sağlamak, hukukun icrası ve yeni kanûnların tatbîki ve memûrlar vasıtasıyla memleketin imârına çalışmak olduğu biçiminde belirtilmiştir.

Eyâlet meclisleri 1265 / 1848 yılında çıkarılan bir irâde ile düzenlenmiştir.¹⁸ Ancak Pâdişâh, Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu'nda kabul edilen

¹⁶ Tanzîmât'ın faydaları görülmesi üzerine 1261/1845'de Rumeli tarafında Manastır, Yanya, Tırhala, Anadolu'da Diyarbakır ve Erzurum eyâlet yapılmıştır. Ahmet Lûtfî Efendi, *Lûtfî Tarihi*, c. VIII, Dersaadet 1328. s. 30. 1846 yılı Devlet Salnâmesine göre ise 39 Eyâlet, 76 Liva bulunmaktadır.

¹⁷ *Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânin ve Nizâmât*, s. 162-163.

¹⁸ Eyâlet Meclisleriyle ilgili olarak, Muşâ Çadircı, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması*, Yusuf Hikmet Bayur Armağanı 1985'den ayrı basım, TTK, Ankara. 1985. s. 268-277'de geniş bilgi bulunmaktadır.

hükümlerin "...şimdiden icrâlarına her mahalde ziyâdesiyle dikkat ve ihtimâm olunmak için Anadolu ve Rumeli'de bulunan bi'l-cümle eyâletlere vesâ'ir lâzım gelen mahallere..."¹⁹ duyurulmasını ve bir an önce tatbîk edilmesini istemiştir.

Tanzîmât hükümlerini tatbîk etmek maksadıyla gerek Anadolu ve gerekse Rumeli bölgesinde bulunan bütün eyâlet ve sancaklar belli merkez illerde birleştirilerek, eyâlet yönetimi tarzında bir yapıya kavuşturulmuştur. "Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât" ın gönderildiği Edirne Eyâleti, merkez il ittihâz edilerek Rumeli bölgesindeki Vize, Kırkkilise, Gelibolu ve Filibe Livaları ve bunlara bağlı sancakların Edirne Eyâleti'ne bağlanması ve bölgenin bu merkez eyâletten idâre edilmesi esnâsındaki uygulamalar ile ilgili tamîm, talimât ve irâdeleri ihtivâ etmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Tanzîmât'ın ilânından sonra, Tanzîmât hükümlerinin hemen uygulanmasına çalışılmış ancak o günün devlet ricâlinin çoğunluğu bu hükümlerin uygulamaya geçirilmesine taraftar olmamıştır. Bâb-ı Âlî, bilhassa defterdârlıklardaki istifâlar sebebiyle yeni atamalar yapmaya ve Tanzîmât hükümlerini benimseyen kişileri işbaşına getirmeye çalışmıştır. Bu maksatla, Cemâzi'yel-ahır 1258 / Temmuz 1842 tarihinde Edirne Eyâleti Müşirliği'ne Mehmed Sâdık Rıfat Paşa tayîn edilmiş, Anadolu'ya ise Mehmed Hasib Paşa gönderilmiştir²⁰.

¹⁹ **Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât**, s. 9-10.

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri, No: 255, s. 23, Hüküm 62. Rumeli Müşiri Sirozlu Yusuf Paşa'nın istifâsı üzerine, Çorum Müşiri Yakup Paşa Rumeli Eyâleti Müşirliğine Defterdâr olarak ta'yîn edilmiştir. Yakup Paşa'nın emrine 15 000 kuruş maaşla Rumeli Defterdârı Neşet efendi getirilmiş, Yakup Paşa'dan boşalan Çorum Müşirliğine Diyarbakır Müşiri Zekeriya Paşa atanmıştır. Silistre Defterdârlığı'na yine aynı görevi yürüten Said Paşa getirilmiş ve Hafız Paşa 17 500 kuruş maaşla onun emrine verilmiştir. Defterdâr olarak; Vidin Müşirliğine Hüseyin Paşa, Vidin Muhassılığ'ına Süleyman Paşa, Aydın, İzmir'den ayrılarak Aydın Güzelcehisar'da oturmak üzere Aydın Defterdârlığı'na Salih Bey, Ankara Defterdârlığı'na İsmâil Paşa'nın istifâsı üzerine Mehmed Efendi, Konya'ya Hüseyin Efendi, Bozok'ta Osman Mazhâr Paşa istifâ ettiğinden, Kayseri Sancaklarıyla birlikte önce İsmâil Paşa'ya verilmiş fakat daha sonra Bozok Tokat'da oturan Cabbazâde Celâleddin Bey'e Feriklik rütbesi verilerek bu havâlinin kaymakamı yapılmıştır. Hüdâvendigâr Defterdârlığı'na Dilâver Paşa getirilmiş, Kastamonu ve Virânşehir Ankara'dan ayrılarak ayrı bir müşirlik yapılmış ve Hafız Paşa buranın Müşirliğine tayin edilmiş, İzzet Paşa da Defterdâr olarak atanmıştır. Sivas'ta Said Paşa istifa ettiği için Musa Bey'e sâlise nişanı verilerek Sivas'a Defterdâr, Rüştu Efendi Muhassıl tayin edilmiştir. Kütahya'da Atıf Bey'in görevinden ayrılması üzerine, Kütahya, Karahısâr-ı Sâhip, Eskişehir, Karesi ve

Tanzîmât Fermânı'nda bir çok yerde "... emniyyet-i cân ve mahfûziyyet-i ırz ü nâmus" hususları dile getirilerek, halkın huzurunun sağlanması, ülkenin imâr edilmesi ve memleketin gelişmesinin ancak bu insânî değerlerin korunmasıyla mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Tanzîmât Fermânı'nda cân ve malın korunması gibi en hayâtî değer ifâde edildikten sonra, şu hususlara yer verilmiştir.

1- "... emniyyet-i mal kaziyyesinin fıkâdânî hâlinde ise herkes ne devlet ve milletine ısınamayup ve ne i'mâr-ı mülke bakamayup dâ'imâ endişe ve ızdırâbdan hâlî olmadığı " belirtilerek, mülkiyet hakkına sâhip olması ve mülkiyetin vatandaşın lehine devlet tarafından korunmasıyla ilgili hükümler konmuştur.

2- Her ferdin, " emlâk ve kudretine göre bir vergü-yi münâsib ta'yîn olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması...." istenmiş, böylece vergilerin gelir durumuna göre alınması sağlanarak vergi adâleti getirilmek istenmiştir.

3- Devletin yapacağı masrafların gelişigüzel değil, "...berren ve bahren masârif-i askeriyye ve sâ'iresi dahî kavânîn-i icâbiyye ile tahdîd ve tebeyyün olunup ana göre icrâ olunması...." ve kanûnlarda belirtilmeyen harcamaların yapılmaması istenmiştir. Böylece devlet gelirlerinin keyfî harcamalardan uzak tutulması sağlandığı gibi kanûn hâkimiyetinin ön plâna çıkarılması hedef ittihâz edilmiştir.

4- Asker alımının nüfus oranına göre yapılması ve askerlik süresinin dört veya beş yıl ile sınırlandırılması esâsı getirilmiştir. "...her memleketden lüzûm-ı takdîrinde taleb olunacak neferât-ı 'askeriyye için ba'zı usûl-i hasene ve dört veya beş sene müddet istihdâm zımnında dahî bir tarîk-i münâvebe vaz' ü te'sîs olunması...." Buna göre, hem asker alımındaki nizâmsızlık ortadan kaldırılmış hem de ziraat ve ticâretin askerlikteki süre sebebiyle ihlâli önlenmeğe çalışılmıştır.

5- Suçlu olan kişilerin davalarının mahkemelerde açık olarak yapılması prensibine yer verilerek, "...eshâb-ı cünhânın da'vâları kavânîn-i şer'îyye iktizâsınca 'alenen. ber vech-i tedkîk görölüp...." hükmünce, kanûn hâkimiyetinin hâkim kılınmasıyla huzûr ve asâyişin sağlanacağına hükmedilmiştir.

Hüdâvendigâr sancakları birleştirilerek, buranın Defterdârlığı'na Hacı İzzet Efendi getirilmiştir. BOA., İrâde-i Dahiliyye, (DH). SN. M. 2585, 3 Muharrem 1258.

6- Ferdî haklar kanûn hâkimiyetiyle korunmuştur. "... hüküm olunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celî i'dâm ve tesmîm mu'âmele ve icrâsı câ'iz olmamak..." prensibinden hareketle, hiç bir kimse muhâkeme edilmeden ve mahkeme kararı ile suçu sâbit olmadan idâm edilmeyecektir.

7- Suçu mahkeme karârıyla sâbit olan kişilerin kendi suçlarından dolayı vârisleri zarar görmeyeceklerdir. "...herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyetle mâlik ve mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdahale olunmamak ve farazâ birinin töhmet ve kabâhati vukû'nda anın veresesi ol töhmet ve kabâhatden berî'üz-zimme olacaklarından anın malını müsâdere ile veresesi hukûk-ı irsîyyelerinden mahrûm kılınmamak..." Buna göre suç ve ceza mükellefiyeti şahıslar ile sınırlandırılıp, suç ile ilgisi bulunmayan suçlu kişilerin yakınlarının zarar görmesi önlenmiş ve suçun şahsiliği ilkesi getirilmiştir.

8- Devletin bütün halkı "...ehl-i İslâm ve milel-i sâ'ire bu müsâ'adât-ı şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak..." üzere hangi din ve milletten olur ise olsun eşit muamele yapılacaktır, hükmünce hukuk birliğinin tesîsi esâsına yer verilmiştir.

9- "Tanzîmât-ı Hayriyye ve umûr-ı câriyyeyi tedkik, kontrol ve görüşülmesi için 27 Zilhicce 1253 / 24-25 Mart 1838 tarihinde"²¹ kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye altı kişilik üye sayısı, "... ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla Meclis-i Ahkâmü'l-Adliyye a'zâsı daha lüzûm-ı mertebe teksîr olunarak..." ifâdesiyle üye sayısının artırılmasına karar verilmiştir. Bu karar ile devletin kanûn yapımına önem verdiği ve kanûn hâkimiyetini hâkim kılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

10- "...bazı ta'yîn olunacak eyyâm ictimâ' ederek ve cümle efkâr ve mütâla'âtını hiç çekinmeyüp serbestce söyleyerek, kavânîn-i mukteziyyeyi bir taraftan kararlaştırılıp... düstûrî'l-'amel tutulmak üzere bâlâsı hatt-ı hümayûnumuz ile tasdîk ve tevşîh olunmak için taraf-ı hümayûnumuza arz olunsun" ifâdesiyle devletin üst yöneticileri belli

²¹ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform**, İstanbul. 1993, s. 189.

zamanlarda toplanıp memleket yönetimindeki aksaklıkları tartışacak ve bu aksaklıkların giderilmesi için gerekli kanûnları hazırlayıp Padişah'a sunacaktır.

11- Askerî konularda yapılacak yenilikler "...tanzîmât-ı 'askeriyye mâddesi dahî Bâb-ı Ser-'askerî Dâr-ı Şûrâ'sında söyleşilüp..." kararlaştırıldıktan sonra Padişah'ın onayına sunulacaktır.

12- Bilhassa devlet işlerinin yürütülmesi esnâsında ortaya çıkan rüşvetin önlenmesi için, "...cümle me'mûrînin elhâlet ü hâzihi mikdâr-ı vâfî ma'âşları olarak şâyed henüz olmıyanları var ise anlar dahî tanzîm olunacağından..." memur maaşlarının artırılmasının bir çözüm olacağı düşünülmüştür.

13- Rüşvetin tamâmen ortadan kaldırılmasına "...harâbiyyet-i mülkûn sebeb-i a'zamı olan rüşvet mâdde-i kerîhesinin fî-mâba'd 'âdem-i vukû'ı mâddesinin dahî bir kanûn-ı kavî ile te'kidine..." karar verilmiş ve rüşvet alanların şiddetle cezalandırılacakları dile getirilmiştir.

14- Çıkarılacak olan kanunlara "...cânib-i hümayûnumuzdan hilâfına hareket vukû' bulmıyacağına ahd ü mîsâk olunup hırka-i şerîf odasında cemî'-i ülemâ ve vükelâ hâzır oldukları hâlde kasem-i billâh dahî olunarak ülemâ ve vükelâ dahî tahlîf olunacağından ana göre ülemâ ve vüzerâdan ve'l-hâsıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'îyyeye muhâlif hareket edenlerin kabahât-ı sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkalarının hiç rütbe ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrâsı..." hükmü gereğince gerek Padişah ve gerekse bütün devlet ricâlî harfiyen uyacaktır. Kanûnlara uygun hareket etmeyen kişiler her kim olur ise olsun rütbe ve makamına bakılmadan cezalandırılacaktır. Bu madde ile de kanûnların herkes için eşit hüküm taşıdıkları ve sınıf, zümre ayrımının ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilen hükümlerden de anlaşılacağı üzere Tanzîmât, "Devlet hayatında özlenilen bir yeniliğin amme faaliyetlerine ait esaslarda istenilen değişikliklerin tarihî ve hukukî bir vesikası"²² olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat'tan sonra vilâyetlerin idarî teşkilatı kadar mekân organizasyonunda da değişiklikler olmuştur. Bu maksatla Bâb-ı Âlî'nin taşraya vali derecesinde ve valilerden bağımsız olarak çalışan "muhassıllar" tayin etmiştir.

²² Yavuz Abadan, "Tanzîmat Fermanının Tahlili" Tanzimat-I, s. 56

Ayrıca muhassılların çalışmalarına yardımcı olacak muhassıllıklar (memleket meclisi) da kurulmuştur. Muhassıllıklar, kendi yetki alanında başta malî konular olmak üzere devlet işlerini merkezîyetçi bir anlayış içinde yürütmekle görevli kılınmışlardır.²³

Muhassıl-ı emvâl hükümlerinde [1 Mart 1834], devletin mukâtaât gibi doğrudan aldığı vergilerin yanında, bir kısım şahıslar tarafından toplanan tımar, zeâmet, çiftlik ve evkâf vergileri ile "ayak teri", "dağ hakkı", "hizmet geliri", "zincir akçesi" veya "tayyârât" adı altında alınan karşılıksız vergiler tek elde toplanıp vergi kanûnunda belirtilen esaslara göre muhassıllar marifetiyle, yılın belli aylarında tahsîl edilecek ve kanûnlarda belirtilmeyen hiç bir vergi herhangi bir ad altında alınmayacaktır. Ayrıca her vergi mükellefi ne kadar vergi vereceğini daha önceden bilecek ve vergisini ona göre ödeyecektir.

Devlet gelirlerinin bir düzene sokulması ve şahıslar maharetiyle toplanmaya çalışılan vergi kaybının önlenmesi için vilâyetlerde "Büyük Meclis", kazâlarda "Küçük Meclisler" in kurulması kararlaştırılmıştır. Gayr-ı Müslimlerin de üye bulundurdıkları bu meclisler haftanın iki veya üç günü toplanarak hem vergi konularını hem de o bölgenin diğer işlerini müzâkere edecektir. Meclisler, müstakil olarak karar alabilecek ve aldığı kararları da uygulayacaktır.²⁴

Meclislerin çalışmaları ve sorumluluğu belli coğrafi sınırlar içinde olduğundan, bölgenin gerçek gelir durumunu yerinde görüp karar verme ve kayıt dışı kalıp vergisi alınmayan gelirlerin ve mülklerin de kayıt altına alınıp vergi mükellefiyetine dâhil edilmiş, böylece vergi kaçığının önlenmesine çalışılmıştır. Tanzimât hükmü gereğince, "Gelirine göre vergi ödeme" esâsı prensip olarak kabul edildiğinden, bu hükmün fermanın ilânından önce de yürürlüğe konduğu ve Tanzimât ile de benimsenip devam ettirildiği anlaşılmaktadır.

²³ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Ankara. 1985, s. 29-35.

²⁴ Mahassıllıklar ile ilgili olarak, Ahmet Lûtfî Efendi, *Lûtfî Tarihi*, c. VI., Dersaadet, 1328. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâ'id*, II., Dersaadet, 1328; Vecihi Törük, *Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara 1945. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II., İstanbul. 1983 eserlerde geniş bilgi bulunmaktadır.

Toplam on kişiden meydana gelen meclis üyelerinin meclis reisi dışında seçimle tespit edilmesi ve üyelerin seçiminde bölge halkının güven ve itibarını kazanmış kişiler arasından tespit edilmesi, meclisin kararlarının yaptırım gücü olması, bu kararları alacak kişilerin seçiminde halkın dikkate alınması gibi uygulamaların demokratikleşme sürecinin başlangıcı olarak görülebilmesi ayrıca önem arz etmektedir.

İdâm cezasına çarptırılan kişilerin cezâsı hemen infaz edilmeyip, "...katl olunacakların idamına hükm olunduktan sonra taraf-ı eşrâf hazret-i Pâdişâhiye 'arz ve istizân olundukda, sâhib-i cünhanın katle bedel müebbet küreğe vaz'ı irâde-i merâhim-âde-i cenâb-ı şâhâneye müfvevze ola."²⁵ hükmü gereğince müebbet cezaya çevrilebilecektir. Böylece en ağır suç olan idâm cezâlarında bile suçluların yaşama hakkına dokunulmaması prensibine yer verilmiştir.

Meclis kararlarının gizli olması, vilâyetlerde meclis reisi olan müşirlerin taşrada Padişah yetkisini kullanmaları önemli idârî bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür. "...fesâd kavli ve fi'iline cesâret edenler Der-i Sa'âdet'de oldukları hâlde da'vâlarının rü'yeti mutlaka Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye mahsûs ve münhasır buluna..

Taşralarda fesâd kavli ve fi'iline cesâret edenler olduğu takdirde, evvel-i emirde memleket meclisinde görülüp ba'dehû meclis mazbatasıyla berâber ol memleketin mensûb olduğu müşir tarafına gönderilerek, şâyan-ı kabûl olduğu hâlde iktizâsının icrâsıyla ba'dehû keyfiyeti bu tarafa bildirile..."²⁶ denilerek, idâm cezâlarını tasdik etmeleri ve bu konudan sâdece Bâb-ı Âlî'ye bilgi vermeleri merkezî yönetimden yavaş yavaş uzaklaşıp, yetki ve yönetim dağılımının uygulamaya konduğu görülmektedir.

Bir devletin gücü "...üç nev'i olup, birisi hükkâm efendiler ki umûr-ı şer'îyye ve kanûniyyenin emîn ve muhâfazalarıdır ve biri umûr-ı mülkiyye me'mûrlarıdır ki memleketlerin âsâyiş ve istirâhatı ve vikâye-i nizâmâtı mevzû'ası anların 'uhdelerine muhavvel ve mahfûzdur ve üçüncüsü umûr-ı mâliyye..."²⁷ olarak belirlenmesi, dolayısıyla devletin kudretinin adlî, askerî ve ekonomik alandaki gücüyle

²⁵ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 27

²⁶ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 35-36.

²⁷ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 39

ölçüleceği prensip olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple, Tanzîmât döneminde titizlikle üzerinde durulan konular da bu üç esâs üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Devlet memurlarının sû-i istimâllerini önlemek, rüşveti ortadan kaldırmak, devlet harcamalarının belli esaslara göre yapılmasını sağlamak, askeriye çekidüzen vermek, adâletin tesîsi için hakîmlerin ehîl kişiler arasından seçmek, yalancı şahitliği ortadan kaldıracak olan tedbirleri almak, adâletin ortaya çıkmasında halkın sessiz kalmasını da suç kabul edip duyarsızlığı önlemek, mahkeme kararlarını tek kişinin karârı olmasından çıkarıp meclis kararlarına dönüştürmek... şeklinde yapılan yenilikler bu görüşü tasdikler mâhiyettir.

Belgelerin tasdikinde "doğrudur, yanlış yoktur" anlamına gelen "sahh" işareti kullanma usûlünden vazgeçilerek, "...sahh keşide olunması mer'iiyyü'l-icrâ olan nizâmından ise de mücerred ashâbına yûisr ü suhûlet olmak üzere temessükât-ı mezbûrenin irsâlinde sarf-ı nazarla bundan böyle temessükât-ı mezbûreye sahh yerine evkâf müdürleri yedlerine cânib-i nezâretten verilen mühr-ü mahsûsen ile temhîr kılınmak..."²⁸ lâzım geldiği ifâdesiyle, ilk defa vakıf müdürlerine hazîne nezâreti tarafından verilen mühürler kullanılmaya başlanmış ve bundan sonra bütün resmî evrakların tasdiki ilgili devlet dâiresinin resmî mührüyle tasdik edilme usûlüne geçilmiştir.

Daha önce elle yazılan ve rastgele kağıtlardan farkı olmayan mazbatalardaki yolsuzlukları önlemek için, başta vergi gelirlerinin toplanmasında kullanılan makbuzlar olmak üzere, mülklere ait tapu senetleri ve diğer resmî bütün evrakların resmîyet kesbettiğini göstermesi bakımından matbu olarak hazırlanması ve üzerinde resmî damga bulunması esâsı getirilmiş, bu uygulamaya 1845 yılından sonra geçilmiştir.

Devlet arazîleri gelir durumuna ve istihdâm maksadına göre, mîrî, öşür, haraç, yurtluk gibi değişik isimler altında vasıflandırılmıştır. Bir kısım arazîler de vakıf arazîleri olarak değerlendirilmiştir. Vakıf arazîleri oldukça değişik maksatlar altında kullanılmış, gelirlerinin toplanması ve takîbinin yapılması imkansız hâle gelmiştir. Vakıf arazîlerindeki bu dağınıklığı ortadan kaldırmak için, vakıf gelirleriyle hizmet yapmakta olan devlet dairelerine ait küçük vakıfların dışında

²⁸ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânin ve Nizâmât, s. 58

bütün vakıf arazileri birleştirilerek, "...Der-i Sa'âdet'den müstakîlen me'mûrlar ta'yîn ve ma'îyyetlerine hazîne-i merkûmeden lüzûm-ı mikdâr ketebe terfîk kılınarak..."²⁹ görevli devlet memurlarının kontrolüne verilmiştir.

Osmanlı Devleti, alınıp satılan bütün ticâret emtiasına 3 Temmuz 1840 tarihinden sonra belli bir gümrük uygulamış, 1842'de Fransa ile yaptığı ticâret antlaşmasıyla ürettiği mallara getirdiği "Yed-i vâhid" [tekelcilik] usûlünden vazgeçerek, dış ticâretin canlanmasına önem vermeğe başlamıştır. Ancak " Geçen ellisekiz senesinde kara gümrüklerinde ve pazar yerlerinde buğdayı ve arpa ve yulaf ve dakik ve kokuruz ve dâreden muhdes olarak alınmış olan resm-i gümrük fi-mâba'd alınmamak üzere..."³⁰ temel ihtiyaç maddesi olarak kabul edilen odun ve ekmek için alınan gümrük resminden 1842 yılından sonra vazgeçilmiştir. Tefeciliğin ve stokçuluğun önlenmesi için, gümrüklerde toptan mal satışları yasaklanmıştır. Ancak ticâret merkezinin İstanbul olması ve bütün ithâl mallarının İstanbul'dan dağıtımının sağlanması düşüncesiyle, "...İstanbul gümrüğü müstesnâ olarak Anadolu ve Rumeli sevâhilinde kâ'in kâffe-i gümrük olan iskelelerden ve berren Rumeli ve Anadolu tarîklerinden ve memâlik-i ecnebiyyeden İstanbul'a gelecek emti'a ve eşyâ ve erzâkdan hiç bir mahalde resm-i gümrük alınmayup lâzım gelen rûsûmât gümrüğü kadîmî vechle İstanbul'da alına..."³¹ denilerek, gümrük kontrollerinin de kolay yapılabilmesi için İstanbul bu hükümden müstesnâ tutulmuştur.

Üretimin artırılması için çiftçiler desteklenmiş, "icâbına göre ehven faizli akçe i'tâ ve teşvîk..." kredisi vermiş hatta "...yapağısı ziyâde kıymetli olmasıyla İspanya ağnâını tedârik ve ekserî sûretine bakılması..."³² istenerek iyi yün veren hayvan ithâline izin verilmiştir.

Tapu nizamnamesine göre, ana ve baba öldükten sonra, menkûl ve gayr-ı menkûlleri oğlu ve kızı arasında eşit olarak bölünecektir. "...baba yahut ana fevt oldukda, tasarrufunda bulunan tarla ve bâğ ve çayır her ne ise oğluna ve kızına meccânen

²⁹ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 57.

³⁰ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 66.

³¹ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 65.

³² Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 74.

ve mütesâviyen intikâl edüp..."³³ Böylece kız çocuklarının erkeklere göre üçte bir oranında mirâs alması veya hiç almaması gibi bir hüküm söz konusu değildir.

Şahısların ikâmet ettikleri yerden bir başka yere gitmeleri için, ancak "*Yol tezkeresi*" adı altında bir tezkerе almak sûretiyle seyahat edebilecekleri prensibi getirilmiştir. Askeriyeye mensup kişiler ile devlet ricâlinden olan diğer kişilerin seyahatleri ise birbirinden ayrı tutulmuştur. Halkın bulundukları yerden bir başka yere göç edip yeni bir yerde ikâmet etmeleri belli esaslara bağlanmıştır. Böyle bir usûlün getirilmesinden maksat, toplumda kanûn kaçağı durumunda olan kişileri tespit etmek, yol tezkerelerinde şahısların kimlik bilgileri bulunduğundan, kişilerin herhangi bir olayda tespitinin yapılmasını sağlamak, zârûret dışındaki göçleri önlemek, böylece ülkenin belli bölgelerindeki nüfuz yoğunluğunun sebepsiz yere artmasına engel olmaktır. Herhangi bir mahalleye gelip yerleşen insanların o mahalleye hangi maksatla geldiklerini kontrol etmek için bu kişilerin muhtar ve imâmlar vasıtasıyla kontrolleri yapılarak, mahalle sakinlerinin huzurunu bozmak isteyen kişilerin rastgele yerleşimlerinin önlenmesi gibi uygulamalar getirilmiştir.

Tanzîmât'ın ilânından sonra çıkarılan bütün kanûnlarda "*azınlıkların haklarına titizlik gösterilecek, şikâyetleri hassasiyetle incelenecek...*" gibi bir çok hükümlere yer verilmenin yanında genel ifâdelerin dışında Hristiyan olan Gayr-ı Müslimlere "Hristiyan" tabiri kullanılmayıp, "*...Müslîm ve gerek Hır[istiyân] ve'l-hâsıl her sınıf tebe'a haklarında...*"³⁴ gibi kısaltma ifâdeler veya "Hazreti İsa dîninde", "*isâiyye*" v.b. lafızlar kullanılmıştır.

Tanzîmât ile şehirleşme konusuna da belli yenilikler getirilip, binâların rastgele yapılmaması, için özel talîmatlar ve tüzükler hazırlanıp uygulanmış, binâların mahremiyetinin korunması, yangınlara karşı muhâfaza edilmesi, rastgele yere bina ve ticârethâne yapılmaması gibi esâslar getirilmiştir. Ayrıca binâların kiraya verilmesinde "*Kontrat*" uygulamasına geçilmiş, kontratsız hiç bir iş yeri ve evin kiraya verilmemesi için kesin hükümler konmuştur. İş yeri kira kontratlarının

³³ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 81.

³⁴ Tanzîmât-ı Hayriye'den Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 121.

aynı zamanda bir mesleği icrâ etme serbestliği veren belge hükmüne de geçtiğinden, kontrat yapmadan bir mesleğin icrâ edilmesi de önlenerek, kontrat konusunun işletilmesi için ek mükellefiyetler getirilmiştir.

Askerî işlerin düzenlenmesi için her ordu merkezinde "Ordu Meclisleri" nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu meclisler her hafta iki veya üç defa toplanarak ordunun ihtiyaçları ve eksiklerinin giderilmesi ve ordunun genel düzeniyle ilgili kararları almakla yetkilendirilmiştir. Askerlik süresi çok uzun olduğu, ziraat ve sanatın gelişmesine, nüfusun azalmasına sebep olduğu gerekçesiyle beş yıl ile sınırlandırılmış ancak beş yıllık muvazzaflık süresinden sonra yedi yıl da rediflik [ihtiyat] dönemi getirilmiştir.

Asker alımlarının belli esaslar çerçevesinde kur'a usûlüyle yapılması, ilim ile uğraşanlar ile imâm, müezzîn gibi dinî vecibelerin yerine getirilmesinde görev icrâ edenler askerlikten muaf tutulmuşlardır. Fakat bu muafiyetlerin istismâr edilmemesi için de tedbirler alınmıştır.

Arazi mülkiyeti ve verâset konuları da uzun uzadıya incelenip, bu hususların çözümü için uygulamalı talimâtlar çıkarılmıştır. Arazilerin şahıslara mülk olarak verilmesi ve bir kişiden diğer kişiye intikâlinin nasıl olacağı detaylı hükümler hâlinde izâh edilmiş, verâset ilâmı, arazilerden alınacak olan vergi miktarı veya resm gelirleri belli esaslara bağlanmıştır.

Tanzîmât sonrasında, Fransa İngiltere, Rusya gibi bir çok devletle ticâret antlaşması yapılarak, ticâretin canlandırılmasına çalışılmış ancak bu antlaşmalarda ticârî müeyyidelerin yanında, azınlıkların Osmanlı Devleti'ndeki imtiyazlarına yönelik ticâret ile ilgisi olmayan dinî, hukukî bir çok esaslara da yer verilmiştir. Tanzîmât ile hâkim kılınmaya çalışılan hukuk prensipleri Müslüman halk için uygulanmaya çalışılmış ancak azınlıklar, borç ödeme, ticâret yapma, askerlik görevini ifâ etme, vergi verme, muhâkeme edilme gibi bir çok konuda istisnâî imtiyazlara tabî tutulmaya devam edilmiştir.

Başta İstanbul olmak üzere şehirlerin gece ve gündüz emniyetinin sağlanması, asâyişinin korunması için Zaptiye Teşkilâtı kurulmuştur. Bu teşkilatta görev yapan kişilerin özellikleri ve görevleri esnâsında yapacakları işlerin hepsi talimâtlar ile tespit edilmiş, ev ve ibâdethânelerin mahremiyeti korunmuştur.

Tanzîmât hükümleri arasında Eğitim-öğretim ile ilgili herhangi bir hüküm olmamasına rağmen, "...Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'yi şeref vukû' olan teşrif-i 'âlî gûnâ huzûr-ı hümayûnlarında kırâ'at olunarak Takvim-i Vekâyi' nüshâlarıyla teyemmümen ve teberrûkân neşr-ü i'lân kılınan hatt-ı şerîf-i 'adâlet-eltaf-ı şâhânenin bir fıkra-i münîfesi dahî dînen ve dünyeviyyen herkese lâzım olduğu üzere izâle-i cehl-i tebe'a ile tahsîl-i 'ulûm-ı dîniyye ve iktisâb-ı ma'ârif-i nâfi'a kazıyye-i mühimmesinin mevkûf bulunduğu vesâ'ilin icrâ-yı iktizâsına bakılması irâde-i hayriyyet ifâdesini muhtevî olmakdan nâsı bu husûs-ı menfa'at-i mahsûs dahî ber muktezâ-yı emr-i fermân-ı hikmet nişân-ı şâhâne Meclis-i Vâlâ-yı mezkûrda beyn'el-me'mûrîn-i kemâl-i dikkat ve mezîd-i hâhş ü gayretle mütâlâ'a ve müzâkere kılınarak çünkü efrâd-ı beşeriyyeden her bir şahsın evvel be-evvel zarûriyyâtından olan ferâ'iz ve mesâ'il-i dîniyyesini belleyüp kendü umûrunda âhare muhtaç olmayacak derece tahsîl-i kabiliyyet eylemesi levâzım-ı insâniyyeden ve ba'dehû istihsâl-i 'ulûm ve fûnûn, nâfi'a ve iktisâb-ı fezâ'il ü âdâb ve ma'lûmât-ı kâfiyye 'âlâ kadr-ı derecâtihim sa'y ve müdâvemet etmesi dahî icâb-ı 'akl hükmünden bulunduğu ve bu da sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde gerek Der-i Sa'âdet'de ve gerek Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânede icâb eden ve elhâletü hazîhi mevcûd bulunan mekteblerin yolunda tanzîmiyle melhûz olan fevâ'id-i husûle getürecek sûrette bir nizâm-ı kavî ve dâ'imî tahtına idhâl olunmasına mütevakıf görüldüğüne ve ibtidâ' inşâ-i tanzîm olunması lâzım olan mektebler mahallât mektebi olmasıyla ana göre başlıca bir nizâm kaleme alınması ba'zı ma'lûmât-ı 'ilmiyye ve seyfiyye ve kalemiyye eshâbından mürekkebe olmak üzere bir meclis-i muvakkat tertib ve teşkîlinden..." bahsedilerek bizzat Padişah'ın emriyle geçici bir meclis kurulup nizâmnâme hazırlattırılmıştır. Hazırlanması istenen nizâmnâmede, cehâletin ortadan kaldırılması için hem dinî hem de pozitif ilimlerin öğrenilmesi gerektiği vurgulanmış, bu esas çerçevesinde yapılmasına çalışılmıştır.³⁵

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Tanzîmât'ın ilânına müteakip yapılan Batı tarzı hukukî ve içtimâî düzenlemeler ile bir çok yenilikler getirilmiştir. Bu yeniliklerin

³⁵ Tanzîmât-ı Hayriyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 464-465.

başında herkesin can ve mal emniyetinin sağlanması, insanların mülk edinme ve mülkiyet hakkının korunması gibi, insan hak ve hürriyetine müteallik değişiklikler bizzat hukuk teminatı altına alınmıştır.

Geleneksel yönetim anlayışında uygulanan farklı ve nizamsız vergi sistemine son verilip, kanunla tarifi yapılmamış vergi adı altındaki yapılan tahsilatlara son verilmiştir. Alınan vergilerin nerelere ve ne şekilde harcanacağı belli esaslara bağlanmış, öngörülen esaslar dışındaki devlet harcamalarının yapılmaması prensibi getirilmiştir.

Asker alımlarının, devletin içinde bulunduğu şartlara göre değil, dört ve beş yıllık sürelerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca asker alımı belli esaslara kavuşturulmuştur.

Kişilerin işledikleri suçun ancak mahkemelerce tespit edilmesi, suçun önceden olduğu gibi ikinci derecedeki insanlara değil, yalnızca suçu işleyene çektirilmesi, mahkemelerin herkese açık yapılması, idam cezalarının ancak mahkeme kararlarıyla uygulamaya konulması gibi demokratik hukuk anlayışına uygun kurallar hayata geçirilmiştir.

Devlet yönetiminde hukukun üstünlüğü, prensip olarak kabul edilip, din ve mezhep ayrımı yapılmadan herkese eşit biçimde uygulanması... gibi düzenlemeler, Tanzimât sonrasındaki Türk devletinin demokratikleşmesi için yapılan yenilikler için temel değer olarak ele alınmıştır.

Tanzimât ile, yukarıda belirtilen yenilik hareketlerinin ekseriyeti gerek 1876 ve gerekse Cumhuriyet döneminde yürürlüğe konan 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında da yer almıştır. Bu sebeple, Tanzimât ile getirilen yenilikler, devrine göre oldukça çağdaş hükümler olarak değerlendirilmesi yerinde olur kanaatini taşımaktayız.

ÖZET

Tanzîmât; Batılı anlamda hukuk sistemine geçişin ilk adımıdır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde hayata geçirilen bir çok hukukî yenilikler, Tanzîmât ile getirilen değişikliklerin daha geliştirilmiş ve sonuçlandırılmış biçimidir.

Tanzîmât ile; insanların temel hak ve hürriyetleri kapsamında değerlendirilen mal, can emniyetinin sağlanması, özel mülkiyet, hukukî eşitlik, y rg , suçun suçu işleyenle sınırlı tutulması gibi kavramlar, aėdař yönetim anlayışının ilk sergilendiği uygulamalar olarak karşımıza ıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tanzîmât, Isl hat, Osmanlı İmparatorluğu, Hukuk

ABSTRACT

Tanzimat, as a reform action, is the first step in transition to western justice system. Many judicial renovations which are realized within Turkish Republic have been initiated during Tanzimat period. With Tanzimat, basic human rights and freedoms are brought to preserve the security of life and belongings, freedom of awning property, and equity before the law. These concepts have been first introduced to provide contemporary managerial approaches.

Keywords: Tanzîmât, renovation, Ottoman Empire, Law